



Чверть століття на гербарній варті.

До 90-річчя з дня народження Таїсії Яківни М'якушко (Омельчук)

Serving the Herbarium for a quarter of century.

The 90th Anniversary of Taisiya Y. Myakushko (Omelchuk)



За понад 100 років функціонування Національного гербарію України (KW) — Гербарію Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, на варті колекції змінилося сім кураторів. Таїсія Яківна М'якушко (Омельчук) була першою з плеяди жінок, яка заступила на це почесне місце. Саме за час її роботи колекція KW отримала свій впізнаваний інтер'єр, структуру фондів, було накопичено тисячі новітніх матеріалів з різних куточків світу, визначено основні напрями роботи, які підтримуються й дотепер. Таїсія Яківна Омельчук (за чоловіком М'якушко) народилась 23 травня 1933 р. в м. Черкаси в родині вчителів. У 1935 р. не стало батька Якова Панфіловича. Відтоді весь тягар життєвих проблем ліг на плечі матері Віри Іванівни Зебницької, яка на той час викладала біологію у старших класах школи. Мирне життя обірвала Друга світова війна, через яку родина вимушена була покинути рідну Черкащину та евакуюватись до м. Кустанай (нині м. Костанай, Казахстан). Після звільнення України

від німецько-фашистських загарбників у 1944 р. родина змогла повернутися до м. Києва. Тут Таїсія Яківна в 1951 р. закінчила середню школу із золотою медаллю. Того ж року вона поступила до Київського державного університету (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка) на біолого-грунтознавчий факультет, який закінчила в 1956 р. з відзнакою.

Як молодого спеціаліста біолога-ботаніка, її направили на роботу до Управління зеленої зони м. Києва. Але вже 1 листопада того ж року Таїсія Яківна перейшла на посаду старшої лаборантки Відділу вищих рослин Інституту ботаніки АН УРСР (нині Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України), з яким пов'язала своє життя на довгі роки аж до виходу на заслужений відпочинок.

На той час завідувачем відділу вищих рослин був відомий український ботанік, доктор біологічних наук, професор М.І. Котов, який крім іншого підготував плеяду знаних вітчизняних флористів і систематиків. Саме до цієї плеяди долучилась і Т.Я. Омельчук, вступивши в 1958 р. до аспірантури Інституту. Під керівництвом М.І. Котова вона підготувала дисертаційну роботу на тему "Рід Цибуля (*Allium* L.) у флорі України", яку успішно захистила в 1963 р. Після захисту як молодший науковий співробітник Т.Я. активно розпочала наукову роботу у відділі, де її творчі інтереси зосередились на дослідженні флори України, лікарських рослин та гербарній справі.

За час наукової праці Таїсія Яківна брала участь у виконанні низки тем відділу, зокрема брала участь у підготовці «Доповнення до I–III тт. "Флори УРСР"», для якого опрацювала родину *Equisetaceae* та роди *Allium* та *Nectaroscordum*

Lindl. (нині *Allium* subg. *Nectaroscordum* (Lindl.) Asch. & Graebn., *Amaryllidaceae* s. l. або *Alliaceae* s. str.). Для "Визначника рослин Українських Карпат" (1977) нею опрацьовано родини *Selaginellaceae*, *Equisetaceae*, *Rosaceae* (переважна більшість родів), *Crassulaceae*, *Labiatae* (*Lamiaceae*). Під час дослідження флори Карпат Таїсія Яківна вперше для України виявила види *Rubus discolor* Weihe & Nees та *R. candicans* Lasch. у Закарпатті. У той час як для "Визначника рослин України" (1965) нею опрацьовано лише рід *Allium*, то вже для "Определителя высших растений Украины" (1987) як досвідчений спеціаліст вона підготувала обробки родин *Agavaceae*, *Alliaceae*, *Asparagaceae*, *Crassulaceae*, *Liliaceae*, *Plantaginaceae*, *Rosaceae* (складні роди *Crataegus* L. та *Rubus* L.), а також таблиці для визначення родин у співавторстві з Д.М. Доброчаєвою. Коли у відділі розпочалася робота над "Хорологією флори України", перший (і, на жаль, останній) випуск якої вийшов друком у 1986 р., Таїсія Яківна активно приєдналася і до цієї теми, підготувавши карти поширення та відповідні супровідні тексти для видів родини *Crassulaceae*. Поза українськими проектами Таїсія Яківна Омельчук-М'якушко взяла участь у підготовці четвертого тому "Флоры Европейской части СССР" (1979), в якій опубліковано опрацювання нею родини *Alliaceae* Східної Європи (у межах колишнього СРСР). У своїх критико-таксономічних дослідженнях Таїсія Яківна стояла на позиції фітоєкологічної концепції М.В. Клокова, положеннями якої керувалась під час вивчення різних таксономічних груп та при описі нових видів.

Помітний внесок Таїсія Яківна зробила у вивчення лікарських рослин України. Так, вона однією з перших у своїх дослідженнях скористалась хемотаксономією для вивчення роду *Sthachys* L. флори України, що дало можливість не лише оцінити фармакологічні властивості видів роду, а й внести зміни у прийнятту на той час систему роду за О.Е. Кноррінг. У 1976–1982 рр. Т.Я. М'якушко приділила значну увагу вивченню ресурсів лікарських рослин та їхній охороні в Україні. Зокрема, детальні дослідження з цього питання були проведені нею в Київській області. Це дало можливість вивчити поширення і запаси 86 видів лікарських рослин, сировина 43-х з яких на той час заготовлювалась. На основі отриманих даних Таїсія Яківна встановила причини скорочення площ заготівлі, а також розробила рекомендації щодо правил експлуатації



природних запасів та їхнього збереження. Підсумком багаторічних досліджень у цій царині став "Определитель лекарственных растений Украины" (у співавторстві з Т. Зінченко, 1982).

Не менш важливою для Таїсії Яківни Омельчук-М'якушко була праця на ниві гербарної справи. Ще з 1964 р. вона під керівництвом тодішнього куратора гербарію KW доктора біологічних наук А.І. Барбарича розпочала працювати завідувачкою обмінного фонду, налагоджуючи міжгербарний обмін. За майже сім років на цій посаді їй вдалось значно розширити коло колекцій, з якими велась співпраця, тим самим розпочати формувати окрему географічну колекцію KW "Флора світу". Так, завдяки наполегливій праці Таїсії Яківни до 1989 р. обмін вівся з понад 30 Гербаріями, серед них: В, САІ, КРА, КРАМ, КУМ, МО, PR, PRM, SING, SOM, TUR, WRSL та ін. (акроніми наведені за онлайновим зведенням *Index Herbariorum*: <https://sweetgum.nybg.org/science/ih/>). З приходом у 1970 р. на посаду директора Інституту ботаніки академіка К.М. Ситника, акцент в роботі Гербарію KW було поставлено на проблемі його модернізації та подальшого розвитку. З цією метою було створено новий науково-технічний підрозділ при Відділі вищих рослин — Гербарну групу. Її головою і куратором на той час Центрально-республіканського гербарію (KW) призначили Т.Я. Омельчук-М'якушко, з переведенням її на посаду старшого наукового співробітника. В перші роки роботи (1971–1974) Таїсія Яківна особливу увагу приділила систематизації та упорядкуванню гербарних фондів, які, за

її словами, на той час являли переважно окремі авторські збірки або нерозібрані експедиційні матеріали. У 1973 р., коли були придбані для фондів спеціальні шафи угорського виробництва, гербарна група під керівництвом Таїсії Яківни провела колосальну роботу з переміщення і комплектації зразків за системою А. Енглера. Це дало можливість не лише систематизувати наявні матеріали, але й прискорити доступ до зразків і покращити умови їхнього збереження.

Важливою віхою в розвитку вітчизняної гербарної справи стало затвердження в 1975 р. поряд з іншими науково-дослідницькими темами Інституту ботаніки спеціальної гербарної теми "Інвентаризація і каталогізація типів нових таксонів, описаних М.С. Турчаниновим...", керівником якої стала Т.Я. Омельчук-М'якушко. Відтоді в Національному гербарії України (KW) започатковано вивчення історичних гербарних збірок, яке продовжується і дотепер. Вагомими результатами виконання цієї науково-дослідницької роботи стала оцінка кількісного складу колекції М.С. Турчанинова (оцінено у 150 тис. одиниць зберігання), її стану, а також виявлення 1553 типових зразків різних номенклатурно-типових категорій, на основі яких створено окрему гербарну збірку "Колекція типів гербарію М.С. Турчанинова" та картотеку до неї. Під час виконання цієї теми вперше у вітчизняній гербарній практиці був активно і послідовно впроваджений один з основоположних принципів ботанічної номенклатури — принцип типіфікації. Тож по суті, під керівництвом Таїсії Яківни вперше в Україні виконано тематику з гербарної таксономії, яка продовжилась і набула свого інтенсивного розвитку в Інституті ботаніки вже на зламі ХХ–ХХІ століть.

Впровадження комп'ютерних методів у роботу Інституту в 1980-х роках вимагало організації пошукової системи KW. Разом з тодішньою Лабораторією математичної ботаніки Т.Я. Омельчук-М'якушко розробила основу для гербарної інформаційно-пошукової системи, а разом із співробітниками Гербарію створила дві перші бази даних (БД) KW — БД колекції типів гербарію М.С. Турчанинова та БД лікарських рослин України. Сучасна діяльність Гербарію KW з дигіталізації та наукового опрацювання унікальних типових та історичних гербарних колекцій, звичайно ж, нині ґрунтується на незрівнянно кращих

можливостях комп'ютерної техніки та широкому доступі до глобальної мережі даних про біорізноманіття (про що у 1970–1980-х роках марно було навіть мріяти), проте слід пам'ятати, що перші кроки у цьому напрямку були зроблені у нашому Гербарії саме під керівництвом Таїсії Яківни.

За понад 30 років наукової діяльності Т.Я. Омельчук-М'якушко опублікувала близько 60 наукових праць, частина з яких стала знаковими колективними монографіями в історії української ботаніки. Нею описано нові для науки види *Allium albiflorum* Omelczuk, *A. auctum* Omelczuk, *A. pseudopulchellum* Omelczuk, *Sedum antiquum* Omelczuk & Zaver., зроблені нові номенклатурні комбінації *Jovibarba preissiana* (Domin) Omelczuk & Chopik та *Sedum ruprechtii* (Jalas) Omelczuk, а також встановлено понад 20 внутрішньородових таксонів у родах *Allium* та *Stachys* (*Lamiaceae*). За 25 років, відданих Національному гербарію України (KW) спочатку як завідувачки обмінного фонду (1964–1971), а по тому куратора (1971–1989), Таїсії Яківни разом із колегами вдалось збільшити основний фонд колекції до 1,5 млн одиниць зберігання, поліпшити умови та покращити комплектацію колекції судинних рослин, розширити систематичну структуру і географію фондових матеріалів за рахунок обміну, впровадити іновативні методи в гербарну роботу, поліпшити пошукову систему KW тощо.

Але не лише науковою роботою обмежувалась діяльність Таїсії Яківни. За час активної праці в стінах Інституту вона виконувала обов'язки завідувачки відділу вищих рослин (1978), вченого секретаря Спеціалізованої ради з присудження наукових ступенів при Інституті (1969–1972), вченого секретаря (1974–1980) та заступника голови (1980–1982) Секції охорони лікарських та рідкісних рослин при Товаристві охорони природи, голови каси взаємодопомоги МКПО Інституту (1970–1980-ті) та ін.

У 1989 р. Таїсія Яківна вирішила присвятити себе родині та пішла на заслужений відпочинок. У нинішньому 2023-у році вона відсвяткувала свій 90-річний ювілей. Віддаючи шану її плідній праці на благо Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного, його Національного гербарію України (KW) та ботанічної науки загалом, колеги щиро вітають ювілярку і зичать зустріти наступний поважний ювілей у здоров'ї та злагоді.

Н.М. ШИЯН